

Rolnický dvůr jako jedinečná individualita a živý organismus

Netradiční pohled na základní jednotku zemědělství z perspektivy tradičního zemědělství a biodynamiky

Petr Dostálek

Zemědělství jako základní náplň života lidské společnosti mělo v historii a má i dnes nesčetně podob a forem — jednotlivá odvětví rostlinné produkce, jako je polní pěstování, zahradnictví, sadaření, lukařství apod., v chovu domácích zvířat zase třeba chov jednotlivých druhů, pastevectví, salašnictví nebo intenzivní chov zvířat. V naší střeoevropské krajině a historii vždy mělo určující úlohu pro utváření krajiny i lidské společnosti. Jakousi základní jednotkou, buňkou, která ve svém celku skládá zemědělství, je rolnický nebo chcete-li zemědělský dvůr, statek, usedlost, farma či podnik.

Jak na zemědělský podnik pohlíží zakladatel biodynamiky (lze-li ho tak s určitou nadsázkou a zjednodušením označit) Rudolf Steiner, je vyjádřeno v úvodu druhé přednášky *Zemědělského kurzu*:

„Zemědělský statek naplní vlastně svou podstatu v pravém slova smyslu tehdy, je-li pojat jako určitý druh samostatné individuality, individuality v sobě opravdu uzavřené. A každý zemědělský statek by se vlastně měl blížit — úplně toho dosáhnout nelze, ale měl by se blížit — stavu, kdy bude v sobě uzavřenou individualitou. To znamená, že bychom se měli dopracovat k tomu, abychom všechno, co k zemědělské produkci potřebujeme, získávali v rámci vlastního statku, přičemž k tomuto statku musíme samozřejmě počítat i odpovídající stav dobytka. V podstatě by vlastně bylo třeba všechno, co se na statek dostává zvenčí v podobě hnojiv apod., považovat u ideálně uspořádaného statku za lék pro podnik, který je nemocný.“

Tolik Steiner.

Statek by si tedy měl to, co potřebuje ke svému bytí, sám vytvořit. Jinak řečeno, měl by být jakýmsi živým organismem, samostatnou a autonomně fungující individualitou. A v tomto pojetí se nyní budeme nad statkem zamýšlet. Co je třeba, aby fungoval, jak musí být velký?

V onom širším pojetí statku jako organismu a individuality by měl mít ke svému životu všechny potřebné části či orgány. Nemusí být veliký, avšak je třeba, aby byl pestrý. V krajině pole, louky a pastviny, ale i remízky, keře a les, potůček, rybník či mokřad, meze, kamenné zídky a cesty mezi poli. Tedy pestrá mozaika různých prostředí a podmínek. V ní pak zemědělské rostliny, vyrůstající z minerálního světa, oživené éternými silami růstu, kvetení, a zrání, spojené se světem zvířat, obdařených navíc astralitou — pudy, pocity a emocemi, a uspořádané a završené lidským prvkem s jeho svobodným já, dávají vzniknout živému organismu.

Podívejme se trochu blíže na jednotlivé články tohoto světa, na to, co jej činí tak jedinečným, neopakovatelným, samostatným a nebojme se říci krásným, ať už šlo historicky o malý a chudý rolnický dvůr někde v kopcích nebo velký a rozlehlý statek kdesi v úrodné nížině.

Tělo zemědělského organismu — člověk jako praobraz rolnického dvora

Podíváme-li se do *Zemědělského kurzu* a postavíme-li člověka s jeho fyzickým, éterným a astrálním tělem jako předobraz či vzor organismu, můžeme velmi snadno i u rolnického dvora najít obdobné členění...

Fyzický, hmatatelný základ tvoří kus země obdělávaný jedním dvorem, patřící k jednomu statku. Scénou, kde se život tohoto organismu odehrává, je tedy krajina s jejími přírodními danostmi. Důležitý je reliéf terénu — zda je to nížina či rovina, kde se dá založit role, kousek dále mírný svah s prohlubeninami, kde však pastvina je tím ideálním využitím, nebo nepřístupná stráň porostlá odnepaměti lesem, kterého je třeba nejen jako ekologického stabilizátoru, ale i jako užitečného zdroje přímých surovin. Jako fyzické tělo je tento organismus vystavěn ze čtyř základních prvků, projevujících se v reliéfu kraje, geologickém podkladu, půdních podmínkách, vodních poměrech, místním podnebí apod. Každý z nás si jistě uvědomí markantní rozdíl mezi statkem položeným v nížině, kde je plochý kraj, pole se rozkládají na naváté lehké spraši, kde vznikla úrodná černozem a nedaleko teče klidná větší řeka, s mírným podnebí a vyšší teplotou, a mezi horskou usedlostí kdesi v kopcích podhůří, kde najdeme těžké podzolové a kamenité půdy s řadou pramenů a malých říček spěchajících do údolí s chladnějším a drsnějším klimatem.

Éterné či životní tělo zemědělského organismu je tvořeno porostem vegetujících rostlin. Je to jakási živá pokrývka těla země — jak z původních botanických druhů tak i z kulturních plodin. Obé je pak rozčleněno do luk a pastvin, lesa a remízků, osamocených stromů, pásů křovin, sadů, zahrad a oraných polí. A opět v nížině vidíme trochu jinou skladbu rostlin než na horách. Dole v kraji více orné půdy a na polích třeba výnosná, ale náročná pšenice, z pícnin hluboko kořenící vojtěška, tu a tam remízek. Na horách menší pole daná kopcovitým reliéfem a nenáročný oves a žito, na krmení dobytka jetel a tráva, druhově pestré louky a pastviny, více lesa a křovin...

Výrazem *astrálního* těla jsou živočichové — nižší, obývající půdu (například mikroorganismy a žížaly) a hmyz, ale také ptactvo a polní zvěř, které rolník většinou příliš nechválí. Především však domácí zvířata ve své pestrosti i množství. I tu můžeme najít rozdíly mezi oním pomyslným statkem nížinným, kde je například více velkého dobytka a skotu velkých ras, kdežto na horách zase třeba drobnější ovce, spásající louky na kopcích.

Na konci pomyslného srovnání člověka a statku stojí pak lidé žijící na statku — dříve klasická velká třígenerační rodina pevně spojená rodovými pouty je dnes nahrazována, hlavně v zahraničí, společenstvím lidí i nepříbuzných, kteří jsou spojeni společným životem a péčí o statek. Pokud bychom chtěli nakonec srovnat typ člověka, představme si pro zjednodušení jen vnější fyzickou podobu velkého, vysokého a urostlého Hanáka a menšího, sporého, šlachovitého Valacha.

Samozřejmě že tato rozdělení a srovnání jsou jenom jakousi abstrakcí, ukazující na jedinečnost každého statku. A individualita není markantně viditelná jen při srovnání onoho pomyslného nížinného statku a podhorského dvora. Kdybychom se zadívali kdekoli v krajině na dva sousední zemědělské podniky, nikdy bychom nenašli dva stejné, podobně jako bychom nenašli dva stejné lidi. Aby statek mohl dobře fungovat, měly by být zastoupeny všechny složky, které se vzájemně ovlivňují a podmiňují.

Svět domácích zvířat — každý má svou funkci

Pestrost života na statku, která je předpokladem jeho soběstačnosti, uzavřenosti a nezávislosti na okolí, je, jak už bylo řečeno, dána i počtem druhů hospodářských zvířat. Na klasickém dvoře byl k vidění kokrhající kohout se svým hejnem slepic, v chlívků pochrochtával jeden či vícero čuníků, v ohradě za stájí byl kůň, dále na pastvině se spokojeně pásly či přežvykovaly krávy. V rybníčku či v říčce čvachtaly a batolily se kachny nebo husy, ve stráni pod kopcem stál obklopen ovocným stromovým dřevěný včelín stále zvučící jemným bzučením pilných včel, pásala se tu na kolíku přivázaná koza nebo stádečko ovcí. Uprostřed dvora se vyhřívala na sluníčku kočka a všechno to hlídal pozorný pes, který každého cizího vetřelce ohlásil hlasitým štěkotem.

Takovýto vpravdě idylický obraz, který známe spíše z knih, obrázků a vyprávění, je vlastně jakýmsi kompletním organismem, v němž každý článek zastával určitou funkci. Prase tak bylo vždy jako nenáročný všežravec zpracovatelem a likvidátorem zbytků a odpadů, nikoli jako v dnešním moderním chovu přímým potravním konkurentem člověka zcela závislým na jaderných krmivech. Bylo tedy jakýmsi žaludkem, či spíše jednou z částí zažívacího traktu. Mnohem lépe či dokonaleji jsou k zažívání, trávení a zpracování velkého množství zeleného krmiva — trávy — zařízení přežvýkavci. Ovce i koza jako malí přežvýkavci a především pak kráva, která dosáhla v této trávicí specializaci vrcholu a dokonalosti. Je to zvíře koncentrované na trávení, jakýsi chodící žaludek a střeva na čtyřech nohách. Další domácí čtyřnožec kůň je orientován poněkud jinak. Každý viděl a slyšel koně, jak jde po cestě — rytmický pohyb a pravidelné klapání podkovek, když spřežení veze vůz, nebo napjaté svalstvo, když tito tahouni dávají pluhu obracet půdu. Tedy pohyb, rytmická motorika je vlastní tomuto domácímu zvířeti. Kůň představuje jakési končetiny organismu statku, které dojdou, dotáhnou, přivezou to, co je potřeba. Toto postavení a vědomí má kůň jako pomocník člověka tak zafixováno, že pokud mu člověk naloží příliš, strhá se a ochoť. Pernatou drůbež — slepice, husy a kachny — bychom snad mohli přirovnat k ústům, jazyku a zubům těla. Kachna propírá ve svém zobáku bahno a cedí z něj červy, zbytky rostlin a potravu vůbec, slepice neustále zobou a zobou, hledají červíky a broučky a přitom pochopitelně jako hrabaví rozhrabávají podklad, aby se dostaly k dalším soustům... Vnitřními orgány a nervovou soustavou jsou pes a kočka. Kočka je hrdý a nezávislý tvor, vždyť se říká, že není závislá na člověku, ale jen na jeho obydlí. Kočka vnímá každý šramot svým bystrým sluchem a každičkový pohyb ještě bystřejším zrakem. Ptáček usednuvší na zem přitiskne kočku k zemi. Její tělo se celé napne. Kočka se pomalu plíží vpřed a její vzrušení dokazuje i pošlehávání špičky ocasu. Pak skok — a pták je uloven. Jindy ale kočka jen líně leží na slunci a občas se pomalu a rozkošnický protahuje — nervy jsou uvolněny a v klidu. Pes, oddaný člověku, střežící jeho obydlí a vše, co je na dvoře, a oznamující štěkotem, že něco není v pořádku — to je jakési stále tlukoucí srdce a dýchající plíce usedlosti. Nikdy nemá oddech, tento hlídač vlastně stále pracuje.

I dnes, kdy již na venkově jen málokdo chová vícero zvířat, má stále ještě hodně lidí psa — dřívější důležitý prvek zvířecího těla statku zůstává tak zachován.

K přirozenému udržování této rozmanitosti zvířat patří neodmyslitelně jejich reprodukce, rozmnožování, které vidíme v plnosti opět v tradičním obraze dvora — kvočna s kuřátky, u většího stáda krav pořádný býk, houser s husami, beran a kozel u ovcí a koz, hřebec s klisnou... Dnes tuto plnost v zemědělství nenajdeme — umělá inseminace se dělá prakticky u všech druhů zvířat, a tak většinu samčích jedinců domácích zvířat známe už spíše jen z obrázků. Ale přítomnost samce či kompletnost druhu není samoučelná a zdaleka nezajišťuje jen onu fyzickou reprodukci, rozmnožování. Například kohout vodí a hlídá slepice, udržuje pořádek v hejně, najde-li něco k snědku, svolává své družky ke stolu a samozřejmě také nakrucuje před slepicemi svá krásná ocasní péra a tak se jim dvoří. Býk hlídá krávy a sám je tím nejpřesnějším a nejpřirozenějším „inseminátorem“ — stádo má tak svou hierarchii apod.

Máme-li odpovědět na otázku z úvodu, jaká velikost statku je potřebná k jeho fungování, vidíme, že na ní až tak nezáleží. Dostatečně nezávislý a „velký“ je stejně tak maličký dvorek s jednou krávou — živitelkou, kozou, několika slepicemi a husami, psem, kočkou a čuníkem, s plochou třeba dvou hektarů polí a luk, jako i velkostatek s několika stovkami hektarů polí, kde je zvířat vlastně více jen kvantitativně — druhy a jejich zastoupení zůstávají stejné, možná přibudou koně či více prasat, ale princip je stejný.

Rostliny — živitelé zvířat i lidí. Rovnováha plochy půdy a počtu zvířat

Podobně jako u zvířat bychom mohli pestrost, zajišťující samostatnost a nezávislost zemědělského statku, najít i ve světě užitkových rostlin, které člověk pěstuje pro vlastní výživu, ke krmení hospodářských zvířat, pro výrobu svých oděvů, jako suroviny pro další zpracování apod. Velký je počet druhů rostlin v nesčetném spektru různých odrůd. Zde je lépe hned zobecnit a řadit je do skupin — tak obiloviny jsou pro statek a člověka dárci chleba a potravy, je to nejposvátnější plodina. Okopaniny (vzpomeňme nejen brambory a řepu, ale třeba i zapomenutý tuřín) se pěstují jako doplněk potravy a na krmení. Pícniny (jetel, vojtěška, štírovník...) slouží ke krmení zvířat, ale zároveň dodávají půdě dusík. Ovocné stromy v sadu či vinohrad, na zahradě byliny, léčivky, květiny a zelenina představují pokrmy a zpestření jídelníčku. Smyslem pěstování je nejen poskytovat potravu člověku a domácím zvířatům, ale jsou-li správně sladěné, zastoupené v osevním postupu, působí přímo i nepřímo na půdu, na její úrodnost. Jednou zemi odčerpávají živiny, podruhé jí udělají dobře, obohatí ji a půda je po nich odpočinutá.

Také ve světě kulturních rostlin můžeme najít fenomén uzavřenosti, který zde má například podobu pěstování a používání vlastního osiva. To bylo dříve běžnou součástí rolnické práce. Při sklizni (ne-li ještě dřívě), se vždy pamatovalo na to, aby zbylo osivo na příští rok. Žádné semenářské podniky neexistovaly, každý si musel vypěstovat osivo toho, co chtěl sít. Vedlo to k pěstování těch druhů, které byly přizpůsobeny místním podmínkám a k nezávislosti na nákupu osiva. Dnes bychom jen velmi těžko hledali zemědělské podniky používající vlastní osivo. Překážkou jeho samostatného pěstění je nejen velké množství práce, ale také znalosti a zvláštní péče, již je třeba semenářství a vzniku osiva věnovat.

V *Zemědělském kurzu* zdůrazněná nutnost vyváženosti rostlinné a živočišné složky — jinak řečeno zásada, aby bylo na statku chováno tolik zvířat, kolik jich jeho půda uživí — je velmi důležitá, avšak v moderním zemědělství opomíjená. Při jejím dodržování zvířata vyloučí dostatek hnoje na pohnojení a regeneraci půdy, aby mohla trvale rodit. Dnešní nerovnováhu a porušování tohoto pravidla představují extrémny jako například velké výkrmny zvířat, jež jsou zcela závislé na dovozu krmiv. Následná produkce obrovského množství odpadu (například kejdy) působí komplikace, hovoří se o jeho „likvidaci“, ne již o hnojení, jak by tomu správně mělo být. Naproti tomu též podniky specializované jen na rostlinnou výrobu (chybí-li zvířata) mohou mít potíže s dlouhodobým udržením úrodnosti půdy. Také velké množství zelené hmoty často nemá své požírače — odtud pocházejí vcelku málo úspěšné pokusy s kompostováním trávy či pálení sena. V dnešní moderní době industrializace a tvrdých ekonomických tlaků je mimořádně těžké usilovat o uzavřenost a samostatnost podniku. Koloběhy látek a energií (byť se jedná mnohdy o abstraktní a uměle konstruované cykly, protože nikdy nekoluje jen jeden prvek či druh energie) mají však být vyvážené a produkce potravin pak jejich organickou součástí, nikoli jediným, maximalistickým kritériem, kdy jde navíc o dosažení kvantity bez ohledu na kvalitu. Za cenu obrovského vynaložení energie, přesunů materiálu i znečištění prostředí jsou tak dnes udržovány zemědělské podniky, které jsou zcela vzdáleny ideji uzavřeného organismu.

Kulturní krajina jako umělecké dílo

Harmonická krajina s poli, lesy, loukami, ve které jsou položeny vesnice či roztroušeny domy se zahradami, s polními cestami, vinoucí se potokem, kolem něhož rostou křoviny, je sama o sobě organismem, individuálním podle místních stanovištních podmínek. Jestliže jsme krajinu někde proměnili v jeden velký zoraný lán, můžeme si domyslet, co se asi s tímto krajinným organismem, který u nás vznikl za poslední tisíciletí, stalo. Krajinný organismus, rozčleněný dříve trojpolním systémem zemědělského hospodaření, později osevním postupem, nebo citlivě regulovaný a obohacený svedením vody do rybníků a kanálů, jak to bylo ve středověku provedeno v jižních Čechách, je neopakovatelným uměleckým dílem. Ne náhodou se mluví o kulturní krajině — nejde totiž o původní divoký kraj, bezpochyby také krásný ve své původnosti a divokosti a přirozeně se samoregulující, ale o novou dimenzi. Přírodu tak člověk s citem a intuicí přetváří kulturně. Kultura i místní podmínky se pak spojují například v umění lidové architektury. K ní patří nejen vnější vzhled stavení, tak typický pro každou oblast, ale i to, z čeho jsou dům, stodoly, chlévy a další hospodářské budovy postaveny. Tak víme, že tradičním materiálem v nížinách byla u nás nepálená hlína a z vepřovic je na jižní a střední Moravě postaveno více domů i stavení, než by se zdálo. Hlína se míchala se slámou a plevami, neboť těchto materiálů bylo v úrodné nížině dosti, na střechy se dávaly došky ze slámy z vlastní úrody. Na horách, kde byl dostatek lesů a dřeva, byly chalupy sroubeny z trámů lesních velikánů, na střeše pak byly dřevěné šindele — obilí rostlo v podhůří poskrovnu, ale stromů a dřeva zde bylo bohatě. Místně se využíval kámen a další přírodní materiály. Dříve rolníci a obyvatelé krajiny, což vlastně splývalo, protože zemědělstvím se živilo asi devadesát procent všech lidí, brali vždy ty suroviny, jež byly místní, nejvíc po ruce a zároveň geniálně vyjadřovaly přizpůsobení se místu, nezávislost na vzdáleném okolí. Souvisí s tím i výroba náradí, zpracování vyrobených surovin, tradice a zvyky.

Rolník jako umělec a tvůrce krajiny a zemědělského organismu. Budoucí nový organismus

Člověk je tím, kdo tento organismus vytváří a dává mu uspořádání, tím, kdo jej svou prací uvádí do smysluplného chodu či života. Je oním pověstným hybatelem a tvůrcem. Zpravidla však ne jen jeden konkrétní člověk, ale celé generace, které dávaly naší krajině a zemědělství podobu. Dnes bohužel vidíme, jak statky zpustnou, když člověk odejde (nejen v pohraničí), nebo jak dopadne násilné vytvoření gigantických velkopodniků — opuštěné a chátrající velkokapacitní odchovny, výkrmny, sila apod. jsou mrtvými pomníky socialistického zemědělství.

Člověk vlastně dotváří, můžeme-li použít tohoto slova, přírodu — biotopy omezuje nebo rozšiřuje a individualizuje je dle svého naturelu, místních podmínek, své potřeby a prostředků, jež má k dispozici. Podmínky stanoviště jsou působením práce, vůle a ducha člověka povýšeny do roviny, kdy v nich neplatí a nepůsobí jen holé přírodní zákony, ale navíc též duchovní dimenze člověka. Proto také hovoříme o kulturní krajině. Kultura totiž není jen v užším smyslu umění, divadlo, film či školství a vzdělání. Neméně tak je kulturou i toto citlivé až intuitivní přetváření přírody a soužití s ní.

Dnes můžeme na zemědělský statek a jeho samostatnost a uzavřenost pohlížet nejen jako na nutnost, danou dříve přírodními podmínkami. Nyní to může být vědomě a cíleně vytvářený individuální organismus. Takové je biodynamické pojetí organismu zemědělského podniku — udržení a obnova sil a procesů, které jsou vlastní příčinou a podstatou života, bytí našeho i přírody. Původní společenství rodinné se transformuje ve společenství lidí na statku, konkrétním podniku, ale v širším smyslu i lidí napojených na jeho produkci a působení, a to nejen přímo na produkci potravin, ale i na krajino tvorné funkce podniku — péči o půdu používáním organických hnojiv, vitalizaci všech životních pochodů používáním biodynamických preparátů či ochranu živých tvorů například tím, že se nepoužívají pesticidy. Rozšíření nejen na podnik sám jako takový, ale i na ty, kteří z něj pomyslně i fyzicky žijí, vytváří skutečnou jednotu, nový organismus. Je to organismus sjednocující organickou jedinečností nejen onoho zemědělského, ale i sociálně společenského rozměru bytí — přímé spojení s lidmi žijícími doslova i obrazně ze života na statku. V tomto ohledu můžeme nyní, na počátku dvacátého prvního století, myšlenku zemědělského organismu statku v pojetí Rudolfa Steinera směle rozšířit o tento společenský, sociální rozměr. Totiž o okruh lidí, jichž se dotýká životodárné působení organismu zemědělského statku a kteří s ním spolucítí a spolužijí. To může být výzva pro spotřebitele k přímým a mnohočetným vazbám na rolnický dvůr, zemědělský statek, projevujícím se přímým odběrem potravin, pomocí při sezónní práci, společným prožíváním svátků roku apod. Z tohoto pohledu pak vzniká nový větší organismus a nová, širší jednotka člověka, zemědělství, Země a kosmu. A to je jedním z cílů biodynamického zemědělství — ozdravování života Země i člověka.